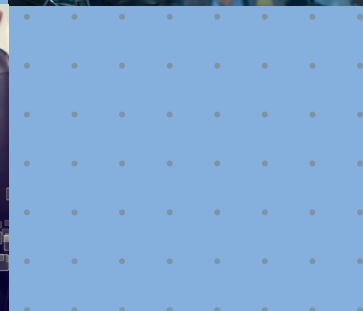
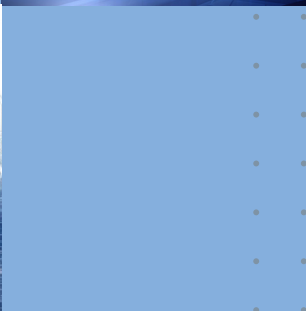

2024

№5

Muhandislik va Iqtisodiyot

ijtimoiy-iqtisodiy,
innovatsion texnik,
fan va ta'limga oid
ilmiy-amaliy jurnal

- 05.01.00 – Axborot texnologiyalari, boshqaruv va kompyuter grafikasi
- 05.01.01 – Muhandislik geometriyasi va kompyuter grafikasi. Audio va video texnologiyalari
- 05.01.02 – Tizimli tahlil, boshqaruv va axborotni qayta ishlash
- 05.01.03 – Informatikaning nazariy asoslari
- 05.01.04 – Hisoblash mashinalari, majmualari va kompyuter tarmoqlarining matematik va dasturiy ta'minoti
- 05.01.05 – Axborotlarni himoyalash usullari va tizimlari. Axborot xavfsizligi
- 05.01.06 – Hisoblash texnikasi va boshqaruv tizimlarining elementlari va qurilmalari
- 05.01.07 – Matematik modellashtirish
- 05.01.11 – Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt
- 05.02.00 – Mashinasozlik va mashinashunoslik
- 05.02.08 – Yer usti majmualari va uchish apparatlari
- 05.03.02 – Metrologiya va metrologiya ta'minoti
- 05.04.01 – Telekommunikatsiya va kompyuter tizimlari, telekommunikatsiya tarmoqlari va qurilmalari. Axborotlarni taqsimlash
- 05.05.03 – Yorug'lik texnikasi. Maxsus yoritish texnologiyasi
- 05.05.05 – Issiqlik texnikasining nazariy asoslari
- 05.05.06 – Qayta tiklanadigan energiya turlari asosidagi energiya qurilmalari
- 05.06.01 – To'qimachilik va yengil sanoat ishlab chiqarishlari materialshunosligi
- 05.08.03 – Temir yo'l transportini ishlatish
- 05.09.01 – Qurilish konstruksiyalari, bino va inshootlar
- 05.09.04 – Suv ta'minoti. Kanalizatsiya. Suv havzalarini muhofazalovchi qurilish tizimlari

- 08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
- 08.00.02 Makroiqtisodiyot
- 08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
- 08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
- 08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
- 08.00.06 Ekonometrika va statistika
- 08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
- 08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
- 08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
- 08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
- 08.00.11 Marketing
- 08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
- 08.00.13 Menajment
- 08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
- 08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
- 08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
- 08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

Muhandislik va Iqtisodiyot

*Elektron nashr,
583 sahifa, dekabr, 2024-yil.*

*ijtimoiy-iqtisodiy, innovatsion texnik,
fan va ta'limga oid ilmiy-amaliy jurnal*

BOSH MUHARRIR:

Zokirova Nodira Kalandarovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Shakarov Zafar G'afforovich, iqtisodiyot fanlari doktori, PhD

TAHRIR HAY'ATI:

Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor, akademik

Sharipov Kongratbay Avazimbetovich, texnika fanlari doktori, professor

Maxkamov Baxtiyor Shuxratovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Shaumarov Said Sanatovich, texnika fanlari doktori, professor

Turayev Bahodir Xatamovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Nasimov Dilmurod Abdulloyevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Allayeva Gulchexra Jalgasovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Arabov Nurali Uralovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Maxmudov Odiljon Xolmirzayevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Xamrayeva Sayyora Nasimovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Bobonazarova Jamila Xolmurodovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Irmatova Aziza Baxromovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Bo'taboyev Muhammadjon To'ychiyevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Shamshiyeva Nargizaxon Nosirxuja kizi, iqtisodiyot fanlari doktori, professor, TDIU kengash kotibi

Xolmuxamedov Muhsinjon Murodullayevich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Xodjayeva Nodiraxon Abdurashidovna, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Amanov Otabek Amankulovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Qurbonov Samandar Pulatovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Zikriyoyev Aziz Sadulloyevich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Tabayev Azamat Zaripbayevich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Sxay Lana Aleksandrovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Norboev Odil Abraevich, Iqtisodiyot nazariyasi kafedrası dosenti

Ismoilova Gulnora Fayzullayevna, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Djumaniyazov Umrbek Ilxamovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Kasimova Nargiza Sabitdjanovna, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Kalanova Moxigul Baxritdinovna, dotsent

Ashurzoda Luiza Muxtarovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Sharipov Sardor Begmaxmat o'g'li, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Sharipov Botirali Roxataliyevich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor

Tursunov Ulug'bek Sativoldiyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dots.nt

Bauyetdinov Majit Janizaqovich, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti dotsenti, PhD

Botirov Bozorbek Musurmon o'g'li, Texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Sultonov Shavkatjon Abdullayevich, Kimyo fanlari doktori, (DSc)

Muhandislik va Iqtisodiyot

Ma'lumot uchun, OAK
Rayosatining 2024-yil
28-avgustdagi 360/5-son
qarori bilan "Dissertatsiyalar
asosiy ilmiy natijalarini chop
etishga tavsiya etilgan milliy
ilmiy nashrlar ro'yxati"ga
texnika va iqtisodiyot fanlari
bo'yicha "Muhandislik va
iqtisodiyot" jurnali ro'yxatga
kiritilgan.

Muassis: "Tadbirkor va ishbilarmon" MChJ

Hamkorlarimiz:

1. Toshkent shahridagi G. V. Plexanov nomidagi Rossiya iqtisodiyot universiteti
2. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
3. Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti" milliy tadqiqot universiteti
4. Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti
5. Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
6. Toshkent davlat transport universiteti
7. Toshkent arxitektura-qurilish universiteti
8. Toshkent kimyo-texnologiya universiteti
9. Jizzax politexnika instituti

MUNDARIJA

Sanoat tarmoqlari raqobatbardoshligini ta'minlash jarayonlarini iqtisodiy-matematik modellash	19
Tursunov Bekmuxammad Omonovich	
Yangi o'zbekistonda turmush tarzining shakllanishi va jamiyat taraqqiyotidagi o'ri	27
Axunov Muhammadamin Abduvasitovich	
Radiolokatsion uzatmalar yordamida gaz ballonli avtomobillar texnik ekspluatatsiyasini nazorat qilish	32
Mirzayev Bahodir Nuriddinovich, Zulfiqorova Guldona Akbarjon qizi	
Moliya tizimini barqarorlashtirishning ustuvor yo'nalishlari	37
Nazarov G'ayrat Xayrullayevich, Ollokulova Feruza Mansurovna	
Quyosh elektronikasida polikristallarning qo'llanilishi	42
Xoliqov Alimardon Sultonovich	
Статистический анализ производства плодоовощественной продукции в Республике Узбекистан	48
Анорбоева Бахтижамол Данияр кизи	
Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida "O'zbekneftgaz" aksiyadorlik jamiyatida innovatsion faoliyatni rivojlantirishning nazariy asoslari	57
Yuldoshev Sobir Fayzullaevich	
Raqamlashtirish va sanoat korxonalarining innovatsion salohiyatini statistik tahlil qilish	63
Jalolov Ilhomjon Isomiddinovich	
Пути развития фондового рынка на основе цифровых технологий	70
Шукурова Луиза Баратовна, Эшдавлатов Боймурод Соатович	
Mathematical model and analytical solutions of the process of physics-chemical hydrodynamics	76
Ismanova Klara Dulanbaevna	
Meva-sabzavot mahsulotlari ishlab chiqarish jaryonlarining ekonometrik va statistik tahlili	84
Jo'rayev Olim Albayevich	
O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni o'ri	91
Mardanaqulov To'liqin	
Studying the calculation process of gear geometry transmission in C++ and excel programs	95
Uzoqov Farxod G'afforovich	
Прогнозирование ожидаемых экономических изменений с корреляционно-регрессионного анализа (в примере: "NAFIS TEX GROUP" МСН)	101
Уринов Адхамджан Акбарович	
Современные модели поведения промышленных предприятий в условиях привлечения инвестиций	106
Матчанов Умирзак Сейтжанович	
Управление инвестициями в развитие человеческого капитала как фактор повышения конкурентоспособности промышленных	112
Тилляходжаев А.А.	
алгоритмы принятия решений в управлении технологическими процессами подземного выщелачивания	119
Исманова Клара Дуланбоевна	

Kvant o'rali yarimo'tkazgichlarda optik yutilish koeffitsientini foton energiyasiga bog'liqligi.....	127
Sayidov Nozimjon Abdulnosirovich	
Malein kislota angidridini oksidlab oksiran olish.....	133
Muhiddinov Baxodir Faxriddinovich, Xamroyev Kamoliddin Shaxobiddinovich, Qiyomov Sharifjon Nizomovich, Xusanov S.Y.	
Tadbirkorlik subyektlarini sug'urtalashning mintaqaviy xususiyatlari	138
Shuxrat Jalolidinovich Mamadjanov	
Jin mashinasining paxta tozalashdagi unumdorligini tahlil qilish va modellashtirish.....	144
Mirzakarimov Mirsharoffiddin Mirzaabdurahimovich	
Kichik biznesni moliyaviy qo'llab-quvvatlash va ularni eksport salohiyatini oshirish.....	151
Daniyarov Kuvatbay Daurxanovich	
O'zbekiston ipoteka bozorida "ESKROU" tizimini joriy qilinishi.....	156
Abdullayev Muhammadsodiq Isroil o'g'li	
Korxonalarning moliyaviy-iqtisodiy ko'rsatkichlarini ekonometrik tahlili qilish masalalari.....	161
Jalilov Bahrom Sotiboldievich	
Noaniqlik sharoitida moliyaviy operatsiyalar narxini baholashning nazariy asoslari.....	166
Muradov Rustamjon Sobitxonovich	
Elektr transport vositalarining paydo bo'lish evolyutsiyasi va batareyalarning kamchiliklarini hal qilinishi kerak bo'lgan muammolari.....	171
Moydinov Dilyorbek Abidjanovich, Zokirjonov Azizbek Zokirjon o'g'li	
Maishiy xizmat ko'rsatish sohasining rivojlanishi.....	179
Israilov Rustam Ibragimovich	
Ishlab chiqarish samaradorligini baholash ko'rsatkichlari tizimi va baliqchilik tarmog'iga xos xususiyatlari.....	185
Aitimbetov Amirbek Qoishibekovich	
Tadbirkorlik faoliyati subyektlarida moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini qo'llash masalalari.....	189
Uzoqov Muhibillo Juraboevich	
Korporativ transformasiya sharoitida bank xizmatlarini takomillashtirishning ekonometrik tahlili.....	194
Baymuratova Madina Tursunboy qizi	
Iplarni turli muhitlarda namlikni o'zlashtirish ko'rsatkichlari	204
B.B.Mirzabaev, N.Yu.Sharibayev, B.T.Xolmurotov	
Un ishlab chiqarish korxonalarida donni sovuq konditsionerlash tizimining modellari va ularning tavsiflari.....	211
Akramova Gulhayo Abidovna, Yusupov Azamat Alijonovich	
Обоснование параметров ножа оборудования для резки плодоовощей.....	220
Худайбердиев Тохиржон Латифович	
Quritish usullarining zanjabil (zingiber officinale) ildizpoyasini kimyoviy tarkibiga ta'siri.....	226
Merganov Avazxon Turgunovich, Abdurasulov Abdurauf Xasanovich	
Sut bezi saraton kasalliklarini erta aniqlashda informativ belgilar majmuasini tanlash algoritmi	230
Nishanov Akhram Khasanovich, Mamajanov Rajmatilla Yakubjanovich, Xaidarov Sherali Islom o'g'li	
Vertical vibration analysis of conveyor with compound screw and belt bearing support.....	239
Marasulov Islombek Ravshanbek o'g'li	
Turkiston o'lkasidagi madrasalar holati XIX asr oxiri – XX asr boshlarida.....	250
Lukashova Natalya Mixaylovna	

Kichik biznes korxonalari tomonidan eksport mahsulotlari ishlab chiqarish konsepsiyasi.....	256
Boymirzayev Zokirjon Mashrabboyevich	
Qishloq joylar resurs salohiyatidan foydalanish samaradorligini baholashga uslubiy yondashuvlar	262
Tursunpo'latov Farxodjon Xoshimjon o'g'li	
Migratsiya jarayonlari va uni tadqiq etishning ilmiy-nazariy asoslari.....	269
Abdullayeva Gulhayot Shuhratovna	
Personnel policies and crisis management: modifying hr tactics during pandemics or economic downturns.....	276
Sarimsakov Bakhtiyor Rakhmonjanovich	
Tadbirkorlik subyektlari faoliyatini hukumat tomonidan moliya-kredit mexanizmi orqali qo'llab-quvvatlashning zaruriyati.....	280
Ergashev Otamurod Tashtemirovich	
Tijorat banklari reytingini aniqlashda aktivlar va kapital rentabelligi ko'rsatkichlarining tahlili	287
Maxmudov Omon Tuxtayevich	
Автоматизированная система эффективное управление перекрестками дорог для транспортных средств	292
Мамаджанов Рахматилла Якубджанович, Алиев Махмуд Муса оглы, Холбоев Алишер Бобохон оглы	
Роль железнодорожного транспорта в сфере туризма и развитие туризма в центральной азии	298
Мухамедова Ситора	
Raqamli iqtisodiyot sharoitida tijorat banklari faoliyatini transformasiyalashni takomillashtirish yo'llari.....	304
I.A. Yuldashev	
Tadbirkorlik subyektlarida innovatsion loyihalarni ekspertizadan o'tkazish mexanizmini takomillashtirish orqali innovatsion faoliyat samaradorligini oshirish.....	310
Ibrohimov Boburmirzo Baxtiyor o'g'li	
Tijorat banklari depozit operatsiyalarining bugungi kundagi holati hamda uni takomillashtirish yo'llari.....	317
Shamsiyev Nodir Muratovich	
Современное состояние демографического развития регионов Узбекистана	325
Цхай Лана Александровна	
Qurilish materiallar sanoatida klaster tizimidan foydalanishning xususiyatlari	335
Utarov Doniyorbek G'ayratbek o'g'li, Saidov Mash'al Samadovich	
Исследование состава, физико-химических и эксплуатационных свойств битумов.....	339
Хужакулов Азиз Файзуллаевич, Абдуллаева Шохиста Шухратовна	
Sanoat korxonalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash	344
Yuldashev Fozil Turapovich	
Tijorat banklari tomonidan kredit operatsiyalarining iqtisodiy samaradorligini oshirish mexanizmlari	350
Djumaniyazov Ikram Karimbayevich	
Umumta'lim muassasalari xarajatlarini moliyalashtirish choralari	355
Ummatov Avaz Muydinovich	
The production potential of developing agriculture in mountain and foothill areas.....	360
Abdulkhaeva Gulshan Makhmudovna	
Globalashuv jarayonlarini chuqurlashuvi davrida xalqaro turizmni rivojlanishi.....	366
Abdulxakimov Zuxrali Tursunaliyevich	

Server kompyuterning dasturiy ta'minoti va undan foydalanish.....	372
Otaxanov Nurillo Abdumalikovich, Aliyev Qaxramon Botirjonovich, Sayidov Nozimjon Abdulnosirovich	
Tijorat banklari tomonidan resurslarni shakllantirish o'ziga xos xususiyatlari.....	390
Ortiqov Uyg'un Davlatovich	
Biznes jarayonlari raqobatbardoshligini oshirishni modellashtirish usullari	400
Xamidov Doston Rustam o'g'li	
Kichik biznes subyektlarida tashkil etilgan baliq yetishtirishga ixtisoslashgan xo'jaliklarning aylanma mablag'lari tarkibi va ularning samaradorligini baholash	406
Vazirov Azamat Yoqubjanovich	
Sug'urta bozorini milliy iqtisodiyotga integratsiya qilishning metodologik asoslari.....	412
Tuxtarova Maftuna Yo'ldoshboy qizi	
Tijorat banklari faoliyati barqarorligini reyting tizimi asosida baholashning turli usullari va xorij tajribasi	417
N.Q.Xolov	
Ta'lim klasterlarini tashkil etish va rivojlantirishdagi muammolar.....	422
Qo'chqarov Toxir Fayzulla o'g'li, Rashidov Rahmatullo A'lojonovich	
Yangi g'o'za tizmalarining ho'jalik va sifat belgilari	430
Boltaboyev Xusniddin Abdig'anievich	
Methods for assessing financial-economic security of enterprises of the industrial cluster.....	434
Kholikova Rukhsora Sanjarovna	
Эконометрический подход определения влияния цифровизации экономики на развитие страны	443
Сапаев Д.Х.	
O'zbekistonda xalqaro standartlarning qo'llanilish tartib-qoidalari.....	448
Maxmonov Uktam Ashirovich, Ahmedova Sitara Asqar qizi	
Ishlab chiqarish korxonalarida kadrlar tayyorlash strategiyasini takomillashtirish	454
Adashev Azimjon O'rinboyevich, Mamatqulov Rustam Muxammadkarimovich	
Fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirishda davlat grantining yo'nalishlari.....	460
Xusanov Otabek Nishonovich	
Tadbirkorlik subyektlari eksport faoliyatida xalqaro standartlarni joriy etishning zamonaviy tamoyillari	467
Oqboyev Alisher Rasuljanovich	
Aksiyalarni ommaviy joylashtirish amaliyotlarini samarali tashkil etish masalalari.....	472
Mamatov Bahromjon Shavkatovich	
Sanoatda innovatsion loyihalarni moliyalashtirish.....	479
Shamansurova Zilola Abduvahitovna	
Mahalliy budjetlar daromadlari barqarorligini ta'minlash masalalari	491
Shoydaliyev Umid Eshquvat o'g'li	
O'zbekiston tijorat banklari tomonidan valyuta operatsiyalarini rivojlantirish mohiyati.....	498
Akbarov Husniddinjon Mo'ysin o'g'li	
Raqamli iqtisodiyot sharoitida innovatsiyalarni yo'lga qo'yish xususiyatlari.....	503
Mirzayev Qulmamat Jonuzoqovich, Mirzayeva Shirin Nodirovna	
Sug'urta tashkilotlarini moliyaviy barqarorligini ta'minlashda andarrayting xizmatidan foydalanish.....	510
Mirzoyev Sayfullo Fayzulloyevich	
Soliq ko'rsatkichlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik muammolari.....	516
Abdurasulov Alisher Abdurasulovich	

Tijorat banklari depozit operatsiyalarini rivojlantirishning yevropa tajribasi.....	521
I.I.Jo'rayev	
O'zbekistonda qimmatli qog'ozlar bozorining rivojlanish tendensiyalari	527
Ibodullaev Abror Axrorovich	
O'zbekiston pensiya tizimi islohotlarida xorijiy tajribani qo'llash	531
Zokirova Gavxar	
Mahalliy oziq-ovqat mahsulotlaridan foydalangan holda mehmonxonalarda ovqatlantirish tizimini ekologik barqarorlik asosida rivojlantirish.....	537
Yaxshiyev Xusniddin Tolibovich	
Xalqaro tajribada turizm transport xizmatlari: O'zbekiston uchun darslar.....	542
Vakilov Ruslan Tillabayevich	
Turizmda sug'urta va xavfsizlik kafolatlari: xorijiy tajriba va milliy yondashuv.....	547
Sayfiddinov Sharofiddinxo'ja Najmiddin o'g'li	
Mintaqa xalq hunarmandchiligi texnologiyasini rivojlantirishda xorijiy davlatlar tajribasi va uni O'zbekistonda qo'llanilishi	552
Norqobilova Feruza Abduhomidovna	
Korxonalarning moliyaviy barqarorligini boshqarish.....	556
Foziljonov Ibrohimjon Sotvoldixo'ja o'g'li	
O'zbekiston bank-moliya tizimida raqamli moliyaviy texnologiyalarni joriy etish tendensiyalari.....	563
Kalandarxonov Saidabraxon Olimxon o'g'li	
Hudud daromad salohiyatini baholash va rivojlantirishga metodologik yondashuvlar	571
Qobulov Xotamjon Abdukarimovich	
INNOVATSIYALAR ASOSIDA XIZMATLAR SOHASINI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI	579
Baxriddinov Nodirbek Zamirdinovich	
ZAMONAVIY MOLIYAVIY DIAGNOSTIKADA MOLIYAVIY BARQARORLIK VA UNING XUSUSIYATLARI	583
Kurbonov Xayrilla	

ZAMONAVIY MOLİYAVIY DIAGNOSTIKADA MOLIYAVIY BARQARORLIK VA UNING XUSUSIYATLARI

Kurbonov Xayrilla

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti dotsenti, i.f.n.

Email: kh.kurbonov@tsue.uz

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada mulkchilikning turli shakllarida faoliyat yurituvchi xo'jalik subyektlari moliyaviy holatini tavsiflovchi moliyaviy barqarorlik va uni aniqlashning zamonaviy usullaridan biri bo'lgan moliyaviy diagnostika bo'yicha ilmiy tadqiqot natijalari yoritilgan. "Moliyaviy barqarorlik" va "Bankrotlik" kategoriyalarining dialektik bog'liqligiga asoslangan g'arb iqtisodchi olimlarining ilmiy qarashlari keng tadqiq etilgan va natijada ushbu mustaqil kategoriyalarga nisbatan mualliflik ta'riflari berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: moliya tizimi, moliyaviy barqarorlik, inyeksiya prinsipi, moliyaning klassik nazariyasi, moliyaning neoklassik nazariyasi, moliyaviy shartnomalar, aktivlar va risklar almashinuvi, pul fondlari, sug'urta va risklarni taqsimlash.

Abstract: This scientific article presents the results of research on financial stability, which characterizes the financial condition of economic entities operating under various forms of ownership, as well as on financial diagnostics as one of the modern methods for assessing it. The scientific views of Western economists based on the dialectical relationship between the categories of "financial stability" and "bankruptcy" are extensively examined. As a result, the author's definitions of these independent categories are proposed.

Keywords: financial system, financial stability, injection principle, classical theory of finance, neoclassical theory of finance, financial contracts, exchange of assets and risks, monetary funds, insurance and risk distribution.

Аннотация: В данной научной статье представлены результаты исследования финансовой устойчивости, характеризующей финансовое состояние хозяйствующих субъектов, функционирующих в различных формах собственности, а также финансовой диагностики как одного из современных методов её определения. Широко исследованы научные взгляды западных экономистов, основанные на диалектической взаимосвязи категорий «финансовая устойчивость» и «банкротство». В результате предложены авторские определения данных самостоятельных категорий.

Ключевые слова: финансовая система, финансовая устойчивость, принцип инъекции, классическая теория финансов, неоклассическая теория финансов, финансовые контракты, обмен активами и рисками, денежные фонды, страхование и распределение рисков.

KIRISH

Xo'jalik subyektlarining o'rta va uzoq istiqbolga barqaror faoliyati va investitsion jozibadorligi ko'p jihatdan ularning moliyaviy holati, moliyaviy-xo'jalik faoliyati samaradorligi va moliyaviy salohiyatini baholash hamda ular asosida optimal boshqaruv qarorlarini qabul qilishga bog'liqdir. Moliyaviy holati, moliyaviy-xo'jalik faoliyati samaradorligi va moliyaviy salohiyatini hamda ichki moliyaviy zahiralarni baholashga tizimli va pragmatik tarzda yondashish zamonaviy moliyaviy diagnostikada shakllangan ko'rsatkichlar tizimi orqali ta'minlanadi. Hozirgi

sharoitda yaxlit biznes tuzilmasi sifatida tadbirkorlik subyektlari faoliyatini kompleks baholashga oid ko'plab moliyaviy ko'rsatkichlar mavjud bo'lib, ushbu ko'rsatkichlar vositasida xo'jalik faoliyatining qaysi jihatlarini baholashda foydalanish va ularni tizimlashtirishdagi uslubiy muammolar optimal boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkoniyatlarini cheklab qo'yimoqda.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Ma'lumki, zamonaviy moliyaviy diagnostika mulkchilikning turli shakllaridagi tadbirkorlik subyektlari moliyaviy-xo'jalik faoliyati samaradorligining barcha jihatlarini o'zida mujassamlashtiruvchi ko'rsatkichlar tizimini o'zida mujassamlashtirib, moliyaviy va boshqaruv qarorlarini qabul qilish xususiyatlari bo'yicha turkumlanadi. Ushbu qarorlarni qabul qilish uchun zaruriy moliyaviy-iqtisodiy hamda ijtimoiy ko'rsatkichlar keng spektrini o'zida mujassamlashtiruvchi zamonaviy moliyaviy diagnostika tizimidagi moliyaviy holat va uning elementi bo'lgan moliyaviy barqarorlik markaziy o'rinni egallaydi. Shuning uchun ham xo'jalik subyektlari moliyaviy barqarorligiga nisbatan moliyaviy holatni ifodalovchi determinantlardan biri sifatidagi xususiyatlari ko'plab xorijiy iqtisodchi olimlar: F. Blek, Yu. Briksen, L. Gapenski, D. Daves, J. Lintner, S. Mayers, G. Markovis, M. Miller, F. Modilyani, U. Sharp, M. Shoulz, T. Veblen, R. Kouz va boshqalarning ilmiy tadqiqotlarida keng yoritilgan.

Moliyaviy barqarorlikning makro va mikro ko'lamdagi ilmiy asoslari bir qator iqtisodchi olimlar tomonidan tadqiq qilingan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot ishida ilmiy tadqiqotning ilmiy abstraksiyalash usulidan foydalanilgan. Shuningdek, induksiya-deduksiya kabi nazariy usullar va kuzatish usullaridan foydalanilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Ma'lumki, agar biz iqtisodiy operatsiyalar masshtabi bo'yicha nisbatan yirik korxonalarga nisbatan tashqi va ichki omillar ta'siridagi o'zgaruvchan bozordagi raqobat pozitsiyasini mustahkamlash maqsadida o'z faoliyatini doimiy takomillashtirib boruvchi biznes tuzilma sifatida qaraydigan bo'lsak, ushbu jarayonni nimadan boshlash kerak? — deb beriladigan ritorik savolni berishimiz mumkin. Ushbu savolga mantiqiy javob sifatida rossiyalik iqtisodchi V.P. Savchukning "Diagnostik tadbirlar kompleksi har qanday restrukturalizatsiya jarayonining boshlanish fazasi", deb aytgan fikrlarini keltirishimiz mumkin.¹

Diagnostika tushunchasi iqtisodiy fanga asosan tibbiyot sohasidan kirib kelgan bo'lsa-da, uning tarkibiy mikrokomponenti hisoblangan moliyaviy diagnostikani g'arb iqtisodchi olimlari va amaliyotchi menejerlar aksariyat holatlarda "Moliyaviy salomatlik" (Financial Health) deb nomlanuvchi analogi orqali keng foydalanishadi.

Barqarorlik tushunchasining fanda dastlabki tizimlashtirilishida ijtimoiy-iqtisodiy tizim barqarorligini tafakkur qilishning gnoseologik asoslari bo'yicha yondashilgan. Ijtimoiy-iqtisodiy tizim barqarorligi keyinchalik ko'plab iqtisodchi olimlar tomonidan uning turlari va faoliyat sohalari bo'yicha turkumlangan holda rivojlanib borgan. Xususan, zamonaviy sharoitlarda milliy iqtisodiyot barqarorligining moddiy negizlaridan biri unda faoliyat yurituvchi iqtisodiy agentlar qatorida xo'jalik subyektlari barqarorligiga ham bog'liqligi natijasida ushbu soha ko'plab iqtisodchi olimlar tomonidan o'rganila boshlangan. Xususan, bunda barqarorlikning asosiy shakllaridan biri bo'lgan moliyaviy barqarorlik va uni boshqarishning ilmiy-nazariy asoslarini tadqiq qilish vositasida korporativ sektor barqaror rivojlanishining omillari tadqiq qilina boshlangan.

Demak, barqarorlik tushunchasini tadqiq qilishda umumiylikdan xususiylikka qarab harakatlanish prizmasida global, davlat, moliya tizimi va xo'jalik subyektlari barqarorligi kontekstida uning elementlari bo'yicha tadqiq qilina boshladi.²

Umumiy kontekstda barqarorlik tushunchasi ekzogen va endogen tavsifdagi tashqi va ichki omillar ta'siri natijasida yaxlit tizim yoki uning o'zaro ta'sirchan hamda ichki aloqador elementlariga asoslangan mexanizmning joriy holatini saqlash qobiliyatidir. Agar ushbu mexanizm ichki va tashqi omillar ta'siri natijasida o'z joriy holatini saqlash qobiliyatiga ega bo'lmasa, bunday holatni nobarqaror deb hisoblash mumkin.

Demak, iqtisodiy sistemalogiyada barqarorlik tushunchasi keng spektrdagi faoliyat turlariga nisbatan ishlatilib, iqtisodiyotda uning iqtisodiy agentlar mustaqil faoliyatining joriy holatini saqlash imkoniyati nuqtayi nazardan qo'llanilishi odatga ko'ra qabul qilingan.³ "Barqarorlik" tushunchasining yuqorida tilga olingan mazmunini

1 Savchuk V.P. Finansovaya diagnostika predpriyatiya kak sistema podderjki prinyatiya upravlencheskix resheniy // https://www.cfin.ru/finanalysis/finance_diagnostics.shtml

2 Qarang: <https://council.science.ru/annual-report-2021/global-sustainability/>

3 www.wikipedia.com.

aksariyat xorijlik iqtisodchi olimlar ichki va tashqi omillar ta'sirida xo'jalik subyektlarining yaxlit tizim sifatidagi rivojlanishini va bir vaqtning o'zida izchil rivojlanishini ta'minlash qobiliyati ekanligini ham ta'kidlab o'tishadi⁴. Bu yerda barqarorlikka nisbatan ijtimoiy-iqtisodiy tavsifdagi kompleks ta'rif berilayotganligini ko'rishimiz mumkin. Yana bir iqtisodchi korxonalarining iqtisodiy barqarorligini yuqori natijalarga asoslangan asosiy faoliyatni yuritishi uchun ulardagi mavjud moddiy, moliyaviy, mehnat va axborot resurslarining muvozanatlashgan holati sifatida ta'rif beradi⁵. Ushbu yondashuvda iqtisodiy barqarorlikning asosiy elementlaridan biri sifatida moliyaviy barqarorlikka urg'u berilayotganligini ko'rishimiz mumkin. Chunki iqtisodiy barqarorlik asosan 4 ta turdagi asosiy resurslarning holati bilan ifodalanayotganligi ushbu fikrimizning tasdig'i hisoblanadi.

Makroiqtisodiyotda barqarorlik resurslardan foydalanish va kishilik jamiyati rivojlanishi o'rtasidagi vaqtning nisbatan o'rta muddatli statsionar vaziyatlaridagi muvozanatli holatini ifodalaydi. "Barqarorlik" tushunchasi iqtisodiy fanga texnika yoki aniq fanlardan kirib kelgan bo'lib, nisbiy tavsifdagi tushuncha hisoblanadi. Masalan, makroiqtisodiy barqarorlikning turli xil determinantlari mavjud bo'lib, ushbu determinantlar orqali aniqlanadigan "makroiqtisodiy barqarorlik" dinamik va statik tavsifga egadir. Makroiqtisodiy barqarorlikning fiskal va monetar tavsifdagi determinantlari uning "Moliyaviy barqarorlik" deb nomlanuvchi komponentining tarkibiy elementlari hisoblanadi.

Iqtisodiy agentlar barqarorligi bevosita moliya kategoriyasi bilan uzviy aloqadorlikda bo'lib, moliyaviy barqarorlik orqali ifodalanadigan ushbu kategoriya pul fondlarini tashkil qilish va ulardan foydalanish bilan bog'liq munosabatlar tizimini qamrab oladi. Tijorat tashkiloti faoliyatining bosh maqsadi foyda olish hisoblanib, u moliyaviy resurslar harakatining moddiy asosini tashkil qiladi. Shuning uchun ham moliyaviy barqarorlik iqtisodiy agentlar iqtisodiy barqarorligida alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu fikrning tasdig'i sifatida rossiyalik iqtisodchilar e'tirof etishlaricha, moliyaviy barqarorlikning iqtisodiy barqarorlikdagi yetakchi roli shu bilan belgilanadiki, ushbu kategoriya biznesning samaradorligini asosiy indikatorlarini o'zida mujassamlashtirishini va iqtisodiy rivojlanishga yo'naltiriladigan ichki hamda tashqi moliyaviy resurslarni mobilizatsiya qilish imkoniyatlarini ifodalashini ta'kidlaydilar⁶. Ushbu argumentga asoslangan holda zamonaviy moliyaviy menejment tizimida moliyaviy barqarorlikning 2 asosiy funksional vazifasini ko'rishimiz mumkin, ya'ni birinchidan, moliyaviy barqarorlik biznes moliyaviy samaradorligini baholash; ikkinchidan, rivojlanish budjeti uchun moliyaviy imkoniyatlarni ro'yobga chiqarish. Shuningdek, iqtisodiy agentlardagi moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichining pasayishi to'lov qobiliyati, likvidlilik ko'rsatkichlarining pasayishiga, ishlab chiqarishdagi uzilishlarga va natijada inqirozli holatlarning vujudga kelishiga olib kelishi mumkin.

Moliya fani taraqqiyoti tendensiyalarida moliyaviy barqarorlik va uni boshqarish tizimining nazariy talqinida 2 xil yondashuvni ko'rishimiz mumkin: birinchisi, raqobat mavqeini saqlash imkoniyati; ikkinchisi, to'lov qobiliyati yoki likvidlilikni ta'minlash.

Masalan, tarixiy retrospektivada "Moliyaviy barqarorlik" tushunchasining zamonaviy talqinining ilk ko'rinishi g'arb iqtisodchi olimlari tomonidan tizimlashtirilganligi e'tirof etiladi. Xususan, K. Klavaki, M. Gext, G. Puzor va L. Brentalolar xo'jalik subyektlari moliyaviy barqarorlik nazariyasining asoschilari sifatida e'tirof etilib, ular moliyaviy barqarorlikning tashqi namoyon bo'lish shakllari sifatida kichik va yirik mulkchilik shakllarini nisbiy solishtirish orqali ifodalashgan.⁷ Ushbu yondashuvda moliyaviy barqarorlik tushunchasi nisbatan abstrakt tarzda ifodalangan bo'lib, kichik mulkchilik shaklidagi korxonalar raqobatbardoshligining nisbiy moliyaviy imkoniyatlariga asoslangan holda primitiv tarzda aniqlik kiritilgan. Albatta, raqobatbardoshlikning bosh moliyaviy omillari sifatida, avvalo, yetarli darajadagi moliyaviy zahiralarning mavjudligi, moliyaviy zahiralarni to'plash imkoniyati va nihoyat, moliyaviy resurslarni jalb qilishdagi nisbiy yuqori imkoniyatlarga yuqoridagi ilk moliyaviy barqarorlikni tizimlashtirishda urg'u berilgan.

XIX asr oxiri va XX asrning boshlarida g'arb mamlakatlaridagi texnologik taraqqiyot, iqtisodiyotdagi xususiy sektorning rivojlanishi hamda keskin raqobat muhiti sharoitida barqaror rivojlanish bilan bog'liq muammolarning keskinlashuvi, siklik iqtisodiy tebranishlar sharoitida xususiy sektor kompaniyalari barqaror iqtisodiy rivojlanishini ta'minlash bilan bog'liq muammolarni tadqiq qilish rivojlanib bordi. Natijada xo'jalik subyektlarida iqtisodiy barqarorlikning bosh shartlaridan biri tez o'zgaruvchan tashqi va ichki muhit shart-sharoitlariga moslasha olish, operativ boshqarish qobiliyati hisoblana boshladi.

Yuqorida ta'kidlanganidek, moliyaviy barqarorlik iqtisodiy agentlarning moliyaviy salohiyatiga oid miqdor va sifat ko'rsatkichlarini o'zida mujassamlashtirib, moliyaviy qarorlar qabul qilishdagi fundamental ko'rsatkichlar

4 Tuktarova L.R. Strategiya obespecheniya xozyaystvennoy ustoychivosti predpriyatiya: organizatsionno-ekonomicheskij aspekt. Saratov: Izd-vo Saratov. un-ta, 2007. 160 s

5 Chernyayeva O.A. Ekonomicheskij mexanizm upravleniya ustoychivostyu funkcionirovaniya predpriyatiy // Vestn. Samar. gos. ekonom. un-ta. 2008. № 8 (46). S. 124–128.

6 Dolgix Yu.A., Agarkov G.A. K probleme sovremennogo ponimaniya finansovoy ustoychivosti predpriyatiya // Vestnik URFU. Seriya Ekonomika i upravleniye. № 2/2014.-S.147

7 Kurilova A.A. Sovremennye konsepsii finansovoy ustoychivosti v finansovom menedjmente // Karelskiy nauchnyy jurnal. 2017. T.6. № 1(18).

hisoblanadi. Shuning uchun ham moliyaviy barqarorlik va uning tizimli paradigmaga asoslangan taraqqiyoti moliyaviy menejmentning fan va amaliyotning maxsus segmenti sifatidagi taraqqiyot qonuniyatlari hamda konseptual asoslariga muvofiq shakllanib borgan.

Zamonaviy moliyaviy menejment tizimidagi moliyaviy barqarorlik va uning tizimli arxitekturasini, moliyaviy barqarorlikni boshqarishning taktik va strategik vektorini o'zida mujassamlashtiruvchi instrumentlarning ilmiy-konseptual asoslarini F. Blek, Yu. Briksen, L. Gapenski, D. Daves, J. Lintner, S. Mayers, G. Markovis, M. Miller, F. Modilyani, U. Sharp, M. Shoulz va boshqalarning ilmiy tadqiqot ishlarida ko'rishimiz mumkin⁸. Ushbu iqtisodchilar aynan moliyaviy barqarorlikning fundamental asoslarini kompleks tadqiq qilmagan bo'lsalar-da, moliyaviy menejmentning turli sohalariga oid ilmiy ishlanmalari asosida iqtisodiy agentlarning muvozanatlashgan rivojlanishi, uning bozor qiymatini maksimallashtirishni ta'minlovchi kompleks omillar qatorida moliyaviy barqarorlikni boshqarishning ayrim jihatlarini tadqiq qilishgan. Ushbu iqtisod olimlar tomonidan tizimlashtirilgan moliyaviy menejmentning konseptual asoslari asosan moliyaning neoklassik nazariyasining rivojlanishi uchun xizmat qilgan. Ma'lumki, moliyaning neoklassik nazariyasini klassik nazariyadan farqli jihatlaridan biri moliya kategoriyasining iqtisodiy tabiatini yoritishda uning fondlarni shakllantirish va ulardan foydalanish bilan bog'liq jihatlariga emas, balki asosiy aksent iqtisodiy agentlar faoliyati natijasida zamon va makonda bir-biriga o'zaro assimetrik tavsifdagi defitsit bo'lgan pul oqimlarini boshqarishning fundamental qoidalarini tadqiq qilishga qaratilganidir. Demak, mantiqan olib qaraganda, moliya nazariyasi taraqqiyotining 2 davridagi ilmiy qarashlar taqchil bo'lgan pul mablag'larini boshqarishga qaratilgan bo'lib, moliyaviy barqarorlikning elementi hisoblangan likvidlik paradoksi zamonaviy neoklassik moliya nazariyasining fundamental asosini tashkil qilmoqda.

Zamonaviy sharoitlarda moliyaviy barqarorlikni o'rta va uzoq istiqbol vektorida boshqarish hamda qo'llab-quvvatlash tez o'zgaruvchan nobarqaror makroiqtisodiy muhit sharoitida dolzarb hisoblanib, ayni paytda uni boshqarishning keng moliyaviy instrumentlari va ko'rsatkichlari tizimi shakllantirilgan. Lekin moliyaviy barqarorlik va uni ta'minlash tizimi elementlari, uning etimologik talqini yuzasidan nazariy va amaliy yondashuvlarda turli polisemantik qarashlar mavjudligini ko'rishimiz mumkin.

Zamonaviy sharoitlarda makrofiskal indikatorlar orqali makromoliyaviy barqarorlikni ta'minlashning ilmiy-nazariy asoslarini tadqiq qilib, xorijlik iqtisodchi J. Trishet makromoliyaviy barqarorlikni pul bozorlarining xavfsiz amal qilishi sharoitida moliyaviy institutlar bilan uyg'unlashgan holda hamkorlik qilish imkoniyati sifatida tizimlashtirgan⁹. Demak, moliyaviy barqarorlikning makroiqtisodiy jihatlarini bo'yicha ushbu yondashuvda asosiy urg'u pul bozorlaridagi muvozanatga qaratilgan bo'lib, uning asosiy determinantlari sifatida milliy daromad, foiz stavkalari, pul agregatlari optimal nisbati darajasidagi me'yoriy inflyatsiya, milliy iqtisodiyot monetizatsiya koeffitsiyenti¹⁰, mamlakat to'lov tizimi muvozanatini ifodalovchi debitorlik va kreditorlik qarzlari, yalpi fiskal yuk kabi ko'rsatkichlar orqali ifodalanadi. Ushbu masalada 1-jadvalda keltirilgan J. Garri Shinasinining fikrlarida ham asosan iqtisodiyotdagi to'lov tizimining uzluksiz amal qilishiga e'tibor qaratilganligini ko'rishimiz mumkin. J. Fridmuk esa asosan turli moliyaviy indikatorlar yoki moliya tizimida kuzatiladigan defolt simptomlari orqali namoyon bo'luvchi moliyaviy inqirozlarga nisbatan milliy iqtisodiyotda shakllanadigan, tom ma'noda aytganda, o'ziga xos ravishdagi "Moliyaviy immunitet" yoki "Himoya yostig'i"ning zahirasi sifatida e'tirof etadi. Iqtisodchi A. Krokett esa moliyaviy barqarorlikning institutsional jihatlariga ham e'tiborni qaratib, unda moliyaviy aktivlar bozoridagi normal konyunktura, moliyaviy sektor to'lov qobiliyati va iqtisodiyotdagi ishbilarmon faollik ko'rsatkichlari moliyaviy barqarorlikning ifodasi ekanligiga e'tibor qaratgan. Yuqoridagi qarashlarda asosan makroko'lamda yoki milliy iqtisodiyot masshtablarida moliyaviy barqarorlikni ta'minlashning asosiy komponentlari va institutsional tarkibiga aniqlik kiritilgan bo'lib, tovarlar va xizmatlar, resurslar harakati hamda unga teskari trayektoriyadagi to'lov omillari harakatini o'zida mujassamlashtiruvchi makroiqtisodiy barqarorlikning asosiy tarkibiy elementi sifatidagi xususiyatlari yoritilgan.

Moliyaviy barqarorlikni ma'lum iqtisodiy subyektlarga nisbatan aniqlik kiritilganda, ijtimoiy takror ishlab chiqarishning har qaysi masshtabida kuzatilmasin (milliy iqtisodiyot), uning uzluksizligini ta'minlashning moliyaviy omillarini qamrab olishini kuzatishimiz mumkin¹¹.

8 Black F., Scholes M. The Pricing of Options and Corporate Liabilities // *PolitEcon.* – 1973.; Brealey R. and Myers S. and Allen F. Principles of corporate finance. Seventh edition. Mc Gravu Hill McGraw-Hill., 2020.; Brigsen Yu., Gapenski L. Finansovyy menedjment.: per. s angl./ pod red. V.V. Kovaleva, - SPb.: Ekonomicheskaya shkola, 1997.; Davies D. The Art of Managing Finance. Mc. Graw-Hill, inc, 1992; Lintner J. Prices, Risk and Maximal Gains from Diversification// *Finance.* 1965. - № 4. Dec.; Markowitz H. Portfolio Selection// *Finance.* - 1952. - March.; Modilyani F., Miller M. Skolko stoit firma? Teorema MM: per. s angl. - M.: Delo, 1999; Mossin J. Equilibrium in Capital Asset Market // *Econometrica.* - 1966. - № 4. Oct.; Sharpe W.F. Capital Asset Prices: A Theory of Market Equilibrium under Conditions of Risk // *Finance.* -1964. -September.

9 M.A. Vlasenko Upravleniye finansovoy ustoychivostyu organizatsii: Metod. aspekt. Diss.na soiskaniye stepeni ken // Novosibirsk 2022.

10 Izoh: Monetizatsiya koeffitsiyenti-YAIMni keng pul massasiga nisbati sifatiga ifodalab ($Km=M2/GDP$), iqtisodiyotni pul mablag'larini bilan ta'minlanganlik darajasini ko'rsatadi. Ya'ni, masalan, 1 so'm YAIMga qancha muomada pul to'g'ri kelishini ko'rsatadi.

11 Izoh: Yahlit milliy iqtisodiyot, tarmoqlar iqtisodiyoti, konkret xo'jalik yurituvchi subyektlar kesimidagi moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlari nazarda tutilmoqda.

Xususan, Zorn A., Esteves M., Baur I., Lips M. kabi xorijlik iqtisodchilar moliyaviy barqarorlikni konkret korporativ tuzilmalarga nisbatan tizimlashtirgan holda normal darajadagi rentabellik, likvidlilik va to'lov qobiliyati ko'rsatkichlari orqali namoyon bo'luvchi holat sifatida baholaydilar. Ushbu yondashuvda iqtisodchilar moliyaviy barqarorlikni ma'lum statsionar vaziyatlarda korporativ tuzilmalar takror ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligi va barqarorligini ta'minlashning moliyaviy ko'rsatkichlariga e'tibor qaratishgan¹².

Ma'lumki, vertikal integral tashkiliy tuzilmalarga asoslangan xo'jalik subyektlari yoki mulkchilikning turli shakllarida faoliyat olib boruvchi xo'jalik subyektlari moliyaviy-xo'jalik faoliyatining barqarorligi to'g'risida fikr yuritilganda aksariyat iqtisodchilar barqarorlikning chegaraviy mezonlariga alohida to'xtalib o'tadilar. Ushbu chegaraviy mezonlar sifatida xo'jalik faoliyatining me'yoriy faoliyati uchun moliyaviy imkoniyatlarning chegaraviy mezonlari, ya'ni moliyaviy nochorlik yoki bankrotlikning moliyaviy barqarorlik kategoriyasi bilan dialektik bog'liqligi nazarda tutilishini keyingi jadvaldagi argumentlardan ko'rishimiz mumkin.

Xususan, tadqiq qilingan yetakchi iqtisodchi olimlarning ilmiy qarashlariga muvofiq, bankrotlikning chegaraviy omillarini aniqlashda moliyaviy natijalar, moliyaviy barqarorlik va ishbilarmon faollikning turli indikatorlaridan foydalanilganligini guvohi bo'lishimiz mumkin. Masalan, E. Altmanning 2, 5, 7 parametrlil integral modeli asosiy ko'rsatkichlar sifatida joriy likvidlilik, kapitalizatsiya koeffitsiyentlari (2 parametrlil model), joriy aktivlarning jami aktivlardagi ulushi, aktivlar rentabelligi, soliqqa tortilgunga qadar foydaning (operatsion foyda) aktivlarga nisbati, aksiyalar bozor qiymatining jami majburiyatlarga nisbati, tushumning aktivlarga nisbati koeffitsiyentlari hamda ushbu koeffitsiyentlarning empirik tadqiqotlar natijasidagi konstantalariga asoslangan. Yetti parametrlil modelda esa foydaning dinamik ravishdagi o'zgaruvchanligi va kumulyativ foyda parametrlari hamda mustaqillik koeffitsiyentlari hisobga olingan (1-jadval).

1-jadval. "Moliyaviy barqarorlik" va "Bankrotlik" kategoriyalari dialektik bog'liqligiga asoslangan g'arb iqtisodchi olimlarining qarashlari¹³

№	Mualliflar nomi	Etimologik talqini	Manba
1.	E. Altman	Altman Z-modeli (3,5,7 omilli) yoki indeksi asosida bankrotlik riski darajasi va moliyaviy barqarorlik darajasi tavsiya qilingan	Altman E. Corporate Financial Distress and Bankruptcy, 2nd ed., John Wiley & Sons, New York, 1993.
2.	U. Biver	Moliyaviy barqarorlikni kritik mezoni sifatida bankrotlik diagnostikasining besh omilli modeli va uch guruhdagi tipologiyasi ishlab chiqilgan	Beaver W.H. Financial Ratios as Predictors of Failure // Wayback Machine/Empirical Research in Accounting Selected Studies // Journal of Accounting Research uen, 1966, №4 — pp. 71-111
3.	R. Taffler va G. Tishou	Altman Z-modeli testi asosida moliyaviy barqarorlikning chegaraviy mezoni sifatida bankrotlikni prognozlashtirishning 4 moliyaviy koeffitsiyentli modeli ishlab chiqilgan	Taffler R.J., Tishshaw H.J., Going, Going, Gone, Four Factors Which Predict // Accountancy. 1977. №88 (1003). P. 50–54.
4.	R. Lis	Moliyaviy barqarorlikning chegaraviy mezoni sifatida bankrotlikni aylanma aktivlar, operatsion foyda, taqsimlanmagan foydani aktivlarga nisbati va mustaqillik koeffitsiyenti chegaraviy mezonlari orqali ifodalaydi	https://finzz.ru/modeli-bankrotstva-zarubezhnyx-predpriyatij-4-mda-modeli.html
5.	Zorn A., Esteves M., Baur I., Lips M.	Moliyaviy barqarorlikni normal darajadagi rentabellik, likvidlilik va to'lov qobiliyati ko'rsatkichlari orqali namoyon bo'luvchi holat sifatida baholaydi	Zorn, A., Esteves, M., Baur, I., & Lips, M. (2018). Financial ratios as indicators of economic sustainability: A quantitative analysis for Swiss Dairy Farms Sustainability, 10(8), 2942.

Umuman, xo'jalik yurituvchi subyektlar inqirozga qarshi boshqaruv tizimida bankrotlik ehtimolligini prognoz qilishning yuqoridagi modellarida umumiy metodologik yondashuv integral ko'rsatkichlarni hisoblashda namoyon bo'lsa-da, ushbu ko'rsatkichlar bo'yicha bankrotlik ehtimolligini prognoz qilishning chegaraviy mezonlari bir-biridan farqlanadi. Shuningdek, asosiy farqli jihatlardan biri ushbu koeffitsiyentli usullar tarkibida

¹² Zorn, A., Esteves, M., Baur, I., & Lips, M. (2018). Financial ratios as indicators of economic sustainability: A quantitative analysis for Swiss Dairy Farms Sustainability, 10(8)

¹³ Muallif ishlanmasi

foydalanilgan koeffitsiyentlar spektrining kengligi hisoblanadi. Xususan, U. Biver tomonidan tizimlashtirilgan model asosan moliyaviy holatni ifodalovchi koeffitsiyentlar va moliyaviy natijalar samaradorlik koeffitsiyentlarini o'zida mujassamlashtirgan. R. Taffler va G. Tishoular asosan E. Altman modelini rivojlantirgan bo'lib, unda asosiy koeffitsiyentlar sifatida moliyaviy holatni ifodalovchi koeffitsiyentlarga urg'u berilgan. Ingliz iqtisodchisi R. Lis esa bankrotlik ehtimolligini prognoz qilishning to'rt parametrlilik modelida moliyaviy natijalar samaradorlik ko'rsatkichlari orqali baholagan. A. Zorn, M. Esteves, I. Baur, M. Lipslar esa bevosita bankrotlik ehtimolligini prognoz qilishda aynan moliyaviy holat va moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlaridan foydalanilganligini ko'rishimiz mumkin.

Ushbu masalada umummetodologik yondashuvga asoslangan ilk ilmiy qarashlar va ko'p omilli parametrik integral modelni tizimlashtirgan iqtisodchi olimlardan biri E. Altman modelini ko'radigan bo'lsak, moliyaviy barqarorlik zonasining kritik ko'rsatkichlariga asoslangan Z-model deb nomlagan hamda 3, 5, 7 parametrlilik integral modelini taklif qilgan¹⁴. Xususan, ma'lum stansionar davrda korxonalar uchun moliyaviy majburiyatlarni yo'qotish qobiliyatining ikki parametrlilik Z-ball indeksida¹⁵ joriy likvidlilik va kapitalizatsiya koeffitsiyentlari ko'rsatkichlaridan iborat indeksni taklif qilgan. Ushbu bankrotlik ehtimolligining oddiy uslubiyoti hisoblanib, bunda ikkita omil ya'ni joriy likvidlilik koeffitsiyenti (X_1) va kapitalizatsiya koeffitsiyenti sifatida qarz mablag'larining jami passivlardagi ulushiga asoslangan.

$$Z = -0,3877 - 1,073X_1 + 0,0579X_2 \quad (1.1)$$

Z-ball indeksining kritik ko'rsatkichlari sifatida 3 ta chegaraviy mezonlarni taklif qilgan. Ushbu chegaraviy mezonlar quyida ifodalanadi:

$$\left\{ \begin{array}{l} \text{Agar } Z < 0 \text{ bo'lsa, bankrotlik ehtimolligi } 50 \% \text{ dan past, } Z \text{ indeksning} \\ \text{kamayishi bilan ehtimollik kamayib boradi;} \\ \text{Agar } Z > 0 \text{ bankrotlik ehtimolligi } 50 \text{ dan yuqori, } Z \text{ indeksning} \\ \text{ortishi bilan ehtimollik ortib boradi;} \\ \text{Agar } Z = 0 \text{ bankrotlik ehtimolligi } 50 \% \text{ ga teng} \end{array} \right. \quad (1.2.)$$

Bankrotlik ehtimolligini prognoz qilishning yuqoridagi koeffitsiyentli usullarini solishtirma tahlillari natijasida quyidagi xulosalarni tizimlashtirish mumkin:

1. Moliyaviy barqarorlik va bankrotlik tushunchalari o'zaro bir-birini to'ldiruvchi kategoriyalar hisoblansa-da, ularni aniqlash uslubiyati bo'yicha o'zaro farqli jihatlar mavjuddir.
2. Bankrotlik ehtimolligi nafaqat moliyaviy holatni yoki moliyaviy barqarorlikni ifodalovchi ko'rsatkichlarga, balki moliyaviy natijalar samaradorligi va ishbilarmon faollik ko'rsatkichlariga ham bog'liq hisoblanadi.
3. Bankrotlik ehtimolligi prognozlari moliyaviy barqarorlikning zahirasi kritik chegaraviy mezonlarini o'zida mujassamlashtiradi. Moliyaviy barqarorlik esa ma'lum retrospektiv davrdagi samarali moliyaviy-xo'jalik faoliyati natijasida to'plangan moliyaviy zahiralarni o'zida mujassamlashtirib, uning optimal darajadan yuqori ko'rsatkichi mavjud shakllangan zahiralardan samarali foydalanish orqali xo'jalik subyektlari raqobat pozitsiyasini mustahkamlashda o'ziga xos ravishdagi "imkoniyatlarni boy berish" deb hisoblash mumkin.

Moliyaviy barqarorlik nafaqat moliyaviy resurslar va risklarni oqilona taqsimlanishining pirovard natijasi hisoblanadi, balki jamg'armalarni to'plash, boylikni jamg'arilishiga shart-sharoit yaratish hamda to'lov tizimining uzluksiz ravishda amal qilishi bilan bog'liq tizimli jarayonlarni to'g'ri tashkil qilishga ham bog'liqdir. Ya'ni moliyaviy barqarorlik yaqin va o'rta istiqbolda iqtisodiy nochorlikning yuz berish ehtimolligining moliyaviy zahiralalar zonasini o'zida mujassamlashtirib, ushbu zona xo'jalik subyektlari ichki biznes muhiti sharoitida dinamik va barqaror muvozanat sharoitida to'lov qobiliyati va moliyaviy likvidlilikni ta'minlash imkoniyatlarini o'zida mujassamlashtiradi. Bunda dinamik barqaror muvozanat sharoitida uzluksiz takror ishlab chiqarish jarayonining muvozanati sharoitida yuqori ishbilarmon faollikning ta'minlanishi foydaning to'planish darajasi orqali namoyon bo'ladigan to'lov qobiliyati va likvidlilikning barqaror moliyaviy zahirasi shakllanishi nazarda tutiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Yuqorida tahlil qilingan klassik va zamonaviy xorijiy moliyachi-iqtisodchi olimlar vakillarining ilmiy qarashlari sintezi asosida ta'kidlash mumkinki:

– moliyaviy menejment tizimida moliyaviy barqarorlik pirovard natijada moliyaviy majburiyatlarni o'z vaqtida va to'liq qaytarish imkoniyatining mavjudligida namoyon bo'ladi;

14 Altman, Edward I. [Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy](#) (angl.) // [Journal of Finance](#) (angl.)rus. : journal. — 1968. — September. — P. 189—209. — doi:10.1111/j.1540-6261.1968.tb00843.

15 Izoh: Ayrim manbalarda ushbu indeksni "Kredit qobiliyati ba'olashning Z-Altman modeli"- deb atash ham qabul qilingan. Qarang: <https://ru.wikipedia.org/Model> Altmana

– moliyaviy barqarorlikning makro va mikroiqtisodiy jihatlarini uni jami iqtisodiy resurslar tarkibidagi moliyaviy resurslar harakati bilan bog'liq muvozanatli takror ishlab chiqarish jarayoni uzluksizligini ta'minlash jarayonini o'zida mujassamlashtirishida namoyon bo'ladi;

– moliyaviy barqarorlik makroiqtisodiy barqarorlikning asosiy komponenti hisoblanib, uzluksiz takror ishlab chiqarish jarayonining moliyaviy ekspluatatsion ehtiyojlarini optimal ta'minlash orqali moliyaviy resurslarni samarali boshqarish pirovard natijasi hisoblanadi;

– moliyaviy barqarorlik milliy iqtisodiyotning barcha iqtisodiy agentlari: davlat, xo'jalik subyektlari va uy xo'jaliklarining uzluksiz moliyaviy-iqtisodiy faoliyatini moliyaviy ta'minlashning mustahkam zahirasi yaratish bilan bog'liq tizimli jarayondir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Черняева О.А. Экономический механизм управления устойчивостью функционирования предприятий // Вестн. Самар. гос. эконом. ун-та. 2008. № 8 (46). С. 124–128.
2. Долгих Ю.А., Агарков Г.А. К проблеме современного понимания финансовой устойчивости предприятия // Вестник УРФУ. Серия Экономика и управление. № 2/2014.-С.147
3. Курилова А.А. Современные концепции финансовой устойчивости в финансовом менеджменте // Карельский научный журнал. 2017. Т.6. № 1(18).
4. Black F., Scholes M. The Pricing of Options and Corporate Liabilities // PolitEcon. – 1973.;
5. Brealey R. and Myers S. and Allen F. Principles of corporate finance. Seventh edition. Mc Graw Hill McGraw-Hill., 2020.;
6. Бригхем Ю., Гапенски Л. Финансовый менеджмент.: пер. с англ./ под ред. В.В. Ковалева, - СПб.: Экономическая школа, 1997.;
7. Davies D. The Art of Managing Finance. Mc. Graw-Hill.inc, 1992;
8. Lintner J. Prices, Risk and Maximal Gains from Diversification// Finance. 1965. - № 4. Dec.; Markowitz H. Portfolio Selection// Finance. - 1952. - March.;
9. Модильяни Ф., Миллер М. Сколько стоит фирма? Теорема MM: пер. с англ. - М.: Дело, 1999;
10. Mossin J. Equilibrium in Capital Asset Market // Econometrica. - 1966. - № 4. Oct.; Sharpe W.F. Capital Asset Prices: A Theory of Market Equilibrium under Conditions of Risk // Finance. -1964. -September.
11. М.А. Власенко Управление финансовой устойчивостью организации: Метод. аспект. Дисс. на соискание степени кэн // Новосибирск 2022.
12. Zorn, A., Esteves, M., Baur, I., & Lips, M. (2018). Financial ratios as indicators of economic sustainability: A quantitative analysis for Swiss Dairy Farms Sustainability, 10(8).
13. Altman, Edward I. [Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy](#) (англ.) // [Journal of Finance](#) (англ.)рус. : journal. — 1968. — September. — P. 189—209. — [doi:10.1111/j.1540-6261.1968.tb00843.](#)

Muhandislik va Iqtisodiyot

ijtimoiy-iqtisodiy, innovatsion texnik,
fan va ta'limga oid ilmiy-amaliy jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Zokir Alibekov

Sahifalovchi va dizayner: Oloviddin Sobir o'g'li

2024. № 5

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Muhandislik va iqtisodiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

"Muhandislik va iqtisodiyot" jurnali 26.06.2023-yildan
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi
Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan
№S-5669245 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №095310.

**Manzilimiz: Toshkent shahri Yunusobod
tumani 15-mavze 19-uy**

